

Pâdişahlara hediye edilen atlar ve raht takımları

A. ÇAĞRI BAŞKURT

T

ÜRKLERİN Orta Asya'dan Ön Asya'ya doğru ilerleyişleriyle birlikte her defasında yeniden şekillenen teşkilât yapısı, Orta Asya'dan intikal eden pek çok kavramın zaman içinde unutulmaya yüz tutmasına sebebiyet vermişse de at ve ata dâir kavramlar bu durumdan çok az etkilenmiştir. İster konar-göçer ister yerleşik hayat düzeninde olsun atın Türk devlet teşrîfâtı içindeki önemi yadsınamaz. Osmanlı arşivlerinde çeşitli vesîlelerle pâdişahlara pişkeş çekilen at ve raht takımlarına işâret eden kayıtlara tesâdüf edilmekte, özellikle bayram, düğün ve nevrüz günlerinde bu hediyelerin yoğunluk gösterdiği dikkati çekmektedir.

RAMAZAN BAYRAMI MÜNASEBETİYLE

Bayramlarda (ıyd-ı fitr, ıyd-ı adhâ) vâlîde sultan ve haseki sultan kethüdâları, sadrâzam, musâhib ağa, defterdar efendi, yeniçeri ağası, dârüssaâde ağası, has odabaşı, kapudan paşa, kapıcılar kethüdâsı, mîrâhur ağa, bostancıbaşı, telhîşçi, rikâbdar, hazînedâr, şahinci-başı, Türkmen ağası, Eflâk ve Boğdan voyvodaları ile beylerbeyiler tarafından

pâdişâha sunulan hediyelerin başında atlar ve raht takımları gelirdi. Bu zamanlarda pâdişâha hediye edilen müzeyyen raht takımları ile murassa silâhlar, raht hazînesi defterlerine kaydedilir ve mîrâhûr-ı evvel ile mîrâhûr-ı sâninin nezâretinde ıstabl-ı âmirede muhâfaza edilirdi.

Teşrîfât Defterleri'nde tafsîlâtı bir şekilde ele alınan ve "Büyük" bayram olarak bilinen ramazan bayramında icrâ edilen merâsimler esnâsında, devlet adamlarınca pâdişâha sunulacak olan atlar ve sâir hediyeler, evvelce tanzim edilmiş olan defter gereğince ramazanın yirmiikinci günü bâb-ı âsafide toplanırdı. Burada, defter üzere tertip edilen hediyeler, sandıklara vazolunur ve saraylılar arasında boğça verilegenlerin boğçalarıyla koçu arabalarına yüklenirdi. Bu arabaların yanında ise sadrâzâmın saraya takdim edeceği dört at ile birlikte gitmek üzere kethüdâ bey ve kapudan paşa tarafından takdim edilen birer mükemmel at, yeniçeri ağası tarafından takdim edilen iki adet at ve defterdar efendi tarafından takdim edilen bir at ile bir mükemmel bârgîr de pişkeşler arasında yerini alırdı.

Pişkeşler hazır edildikten sonra atların cümlesi ve eşyâ defteri sadrâzama sunulur, ardından tâyin olunan saatte kethüdâ bey destâr-ı âdî ve erkân kürk ile atına biner ve telhîsî, teşrîfâtî ve başçavuş önüne düşüp zikrolunan atlar ve arabalar geriden ilerlediği hâlde sarây-ı hümâyûna girilirdi. Alayda at üzerinde bulunanlar bâbüsselâmda atlarından inerler ve doğruca dârüssaâde ağasının odasına giderlerdi. Bu sırada baltacılar kethüdâsı ağa nezâretinde pişkeşler arabalardan indirilirdi. Nakil tamamlandıktan sonra pişkeş defteri, dârüssaâde ağasının odasında bulunan minderin üzerine konularak eşyânın indirildiği baltacılar kethüdâsı ağa mârifetiyle haber verilirdi. Bunun üzerine baltacılar getirilen hediyeleri ellerine alarak yanlarında dârüssaâde ağası olduğu hâlde bâbüssaâdeye doğru ilerlerlerdi. Hediyeler bu şekilde huzûr-ı hümâyûna getirildiğinde kethüdâ beye bol yeni samur kürk, telhîşçi ağa, hazîne kâtibi, mihtah ağası, rahvan ağası, mîrâhur, başsilâhşör, karakulak, çukadar, saray mehterbaşısı, saraçbaşı, ahır kethüdâsı ve yedekçibaşısı ise birer hil'at giydirilirdi.

Mısır ve Karaman eyâletlerinden hediye gönderilen esans küpleri paşalar nezâretinde saraya taşınıyor, renklendirilmiş gravür.

Pâdişâhın bahşış saçığı bir merâsim, minyatür. Kopenhag David Koleksiyonu.

Ramazanın otuzuncu günü, bayram tebriklerinin ilki olarak tertip edilecek olan arife dîvânı için sarayda gerekli hazırlıklar görülürdü. Teşrîfâtî efendi, ikinci namazından önce bâb-ı âsafide görevli olan çavuşbaşı ve çavuşları arife dîvânı için saraya dâvet ederdi. Mehter takımı dîvân-ı hümayûn karşısında yerini alırdı. Bu esnâda ıstabl-ı âmirenden hazırlanıp getirilmiş olan atların üzerine mücevveze başlıklar giymiş olan sarraçlar oturur ve mîrâhûr-ı evvel nezâretinde mehterin arkasındaki yerini alırdı. Bu esnâda bâbüssaâde önüne arife tahtı yerleştirilir ve pâdişâh alkış ile buraya gelerek tahtına otururdu. Pâdişâh burada enderunlular başta olmak üzere, kapudan paşa ve yeniçeri ağası ile

bâzı askerî yetkililerin tebriklerini kabul ederdi. Bu merâsimin ardından pâdişâh, enderunda bulunan Ağalar Câmii'ne giderek burada okunacak olan aşr-ı şerîfi dinler ve akabinde lâzım gelen atıyyeleri dağıtırdı.

Pâdişâh buradaki merâsimin bitişinin ardından üçüncü yer tâbir olunan kısımdaki kasr-ı hümayûna geçerdi. Orada silâhdar ağanın bayram münâsebetiyle takdim etmiş olduğu donanmış müzeyyen at, çukadar ağa eliyle dolaştırılmakta iken sadrazâmın ıydiye olarak ramazanın yirmiikinci günü bâb-ı âsafiden saraya gönderdiği donanmış yelkendest dört at silâhdar ağa vâsıtasıyla arz olunurdu. Hediye edilen atlar pâdişâh için sergilendikten

sonra mîrâhûr-ı evvel ve sâni vâsıtasıyla ıstabl-ı âmireye gönderilirlerdi. Ardından enderun ağalarına tomak oyunu buyrulur ve merâsim böylece sona ererdi. Bayramın üçüncü günü ise bu defa sadrâzam kethüdâsının hediyesi olarak bir at evvelâ pâdişâha ve ardından dârüssaâde ağasına takdim edilirdi.¹

Ricâl-i devletin dışında Türkmen ağalarının da bayramlarda pâdişâhlara

pişkeşlerini takdim ettikleri görülmektedir. Bu pişkeşleri diğerlerinden ayıran en önemli fark ise hediyelerin sâdece atlardan oluşmasıdır. Teşrîfât kâidelerine göre bu ağaların büyük bayram olarak kabul edilen ramazan bayramında

Kânüni Sultan Süleyman'ın cülus merâsimi, *Süleymanname*'den bir minyatür.

mûtat üzere vermeleri gereken pişkeş on attan müteşekkildi.² Gelen atlar, 1679 senesinde Türkmen ağaları tarafından bayram pişkeşi olarak IV. Mehmed'e takdim edilen atlar örneğinde görüldüğü gibi "eyer ile gelen burnu çalık bir tay, burnu beyaz hırmani bir tay, ön ayağında beyaz lekeli olan bir tay, alnı yaldız bir doru tay, ön ayağında iki beyazı olan bir doru tay, bir al tay, bileği uzun binîşân hırmani at..." şeklinde kaydedilirlerdi. Atları gönderemeyecek olanların ise karşılığında yirmi kese esedî gurus göndermeleri münâsîp görülürdü.³ Bâzı kayıtlarda ise her iki bayram da birleştirilir böylece bahsi geçen pişkeş meselesi biraz daha ayrıntılı bir hâl alırdı: "Vezîriâzâmın küçük bayramda büyük efendiye verdiği kır at, yeniçeri ağasının

eşeb bargir bayramda gelmiştir. Dârüssaâde ağasının küçük bayramda büyük efendiye verdiği eşeb at, mezkûrun küçük bayramda küçük efendiye verdiği alnı yaldız doru at, defterdar efendinin ıyd-ı adhâda saçı kızıl kır, mezbûrun ikinci ayakları beyaz kır, yeniçeri ağası ıyd-ı adhâda verdiği başı kır at, sadrâzâmın ıyd-ı kebirde verdiği kulağı yarak kır, defterdar paşanın bayramda gelen gök kır, hünkârımızın vezîriâzâmdan isteyip aldığı kır at, hünkârımızın vezirden isteyip aldığı kulağı dağlı doru at, musâhib paşanın aynı zamanda gelen burnu boz eşeb, vezîr-i sâbık İbrahim Paşa'nın eğer ile burnu beyaz doru bargir, defterdar efendi ıyd-ı adhâda verdiği başı kır at, vezirden bayramda üçüncü gün gelen siyah at eyerlidir."⁴

YENİ YIL (NEVRUZ) MÜNÂSEBETİYLE

Nevruzda da bayramlarda olduğu gibi ricâl-i devletin gerek kendi aralarında hediyeleşmeleri ve gerekse padişaha "hediyeye-i nevrûziyye" veya "nevrûziyye pişkeşi" ismiyle bâzen aynı gün⁵ bâzen de nevruzdan birkaç gün önce yâhut sonra⁶ hediyeler takdim etmeleri bir kâide idi. Nevruzda sunulan pişkeşlerin çoğunluğu raht takımlarından oluşurdu. III. Osman'ın son nevruzunda (1757) ve III. Mustafa'nın ilk nevruzunda (1758) sunulan pişkeşlerine ve bu münâsebetle pâdişah için alınan eşyâya âit kayıtlar önemli bir örnek teşkil etmektedir:

"Gülpenbe çuka üzerine pesend işleme kılâbdan saçaklı göz atlas astarlı kesme,

Şehzâde Mustafa, Mehmed ve Selim'in sünnet merâsimi, *Hünernâme*'den bir minyatür, XVI yüzyıl. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi.

armakârî yaldızlı sîm rikâb çıkun, balgamî kabzalı al kadifeli gaddâre, gülpenbe çuka üzerine sîm kablı ve yaldızlı eğer; beyaz atlas üzerine sîm kabzalı ve yaldızlı sîm koğa saçaklı kebîr kesme ma'a hâşe, bir yahalı zırh enselikli nev zuhûr örnek üzerine saçağı sîm koğalı kebîr, kebîr raht ma'a başlık, yaldızlı palan, armakârî yaldızlı rikâb, beyaz atlaslı sîm yaldızlı gaddâre, beyaz atlas sîm kablı eğer; camgöbeği çuka üzerine sîm ufak kabaralı kesme ma'a hâşe, yaldızlı sîm zırh iki pençeli armakârî kemer raht ma'a başlık, yaldızlı sîm palan, yaldızlı sîm kazgân rikâb, sîm kabzalı gaddâre, sîmli eğer.”⁷

Nevrûziye pişkeşlerinin bâzen sadâret pişkeşiyle birleştirilerek gönderildiği de görülmektedir. Örneğin 1654 Ekim'inde sadâret makâmı tevcih edilen İpşir Mustafa Paşa mührü teslim aldığı esnâda nevrûz dahi yaklaştığından iki pişkeşi birleştirerek 20 Mart 1655 târihinde

IV. Mehmed'e sunmuştur:

“Vezîr, kanûn üzere nevrûziyye pişkeşi ile sadâret pişkeşini cem' edip birden irsâl eyledi. Bir semend ve iki gaberlun at ki, üçünün dahi dünyâda nazîri bulunmaz. Serâpâ cevâhir ile âreste zeheb-i ahmerden (kızıl altın) ma'mûl raht ve rikâb ve gaddâre ve topuz ve sâ'ir zer-dûz bisât ile müzeyyen idi. Ve sâ'ir ecnâs tuhaf ve tarâ'if-i gün â günden ve boşçalardan mâ-adâ bir arabada yüz kişelik filori ve guruş gönderdi...”⁸

Bir başka örnekte ise bu defa IV. Mehmed'in ikinci vezîri Musâhib Mustafa Paşa 1696 Nisan'ında nevrûziye pişkeşi olarak bir mükemmel at ve “bir müzeyyen çapkun [hızlı koşan]” gönderdiği, pâdişâhın atlardan son derece memnun olarak getirenlere hil'atlerini huzûrunda giydirterek atıyye-yi şâhâne ihсан eylediği görülmektedir.⁹

DÜĞÜN VE ŞENLİKLER MÜNASEBETİYLE

1582 yılında III. Murad'ın (1574-1595) oğlu şehzâde Mehmed'in sünnet düğünü vesîlesiyle düzenlenen ve yaklaşık iki ay süren şenlik gerek uzunluğu gerekse yapılan kutlamaların görkemi bakımından Osmanlı şenliklerinin en meşhûrudur. Eşsiz hediyelerin içinde:

Vezîriâzam Sinan Paşa tarafından pâdişâha kıymetli taşlarla süslü bir eyer, zinciri altından, yâkut ile tezyin edilmiş bir yular, mücevher bir çift üzenği, üzeri altın ve kıymetli taşlarla işlenmiş bir aba, içi ve dışı ipekten mâmul bir yapuk, baştan başa gevheri altın topuzlu bir hotoz ve beş at ile şehzâde Mehmed'e mücevherle işlenmiş olan zinciri altından bir eyer, üç at, bir gerdanlık, altın bir hotuz, ipek yapuk;

Vezîr-i sâni Siyâvuş Paşa tarafından pâdişâha sekiz at; vezîr-i sâlis Hadım

1582 yılında III. Murad'ın (1574-1595) oğlu şehzâde Mehmed'in sünnet düğünü vesîlesiyle düzenlenen ve yaklaşık iki ay süren şenlik gerek uzunluğu gerekse yapılan kutlamaların görkemi bakımından Osmanlı şenliklerinin en meşhûrudur.

Mesih Paşa tarafından ikisi mükemmel eyerlenmiş dört at; vezîr-i râbi Cerrâh Mehmed Paşa tarafından onbeş bin altın kıymetinde çok sayıda at; Rumeli beylerbeyi İbrahim Paşa tarafından sırmadan bir at başlığı; Fas sultânı tarafından altın ve murassa bir eyer, incili ve elmaslı üzengiler; at canbazları tarafından iki donanmış at; pâyitaht hammalları tarafından eşine ender rastlanır iki donanmış at; semerciler tarafından ise yine şehzâde Mehmed'e semerlenmiş ve tezyin edilmiş bir midilli takdim edilmiştir.¹⁰

IV. Mehmed'in şehzâdeleri Mustafa ve Ahmed'in sünneti ile kız kardeşi Hadice Sultan'ın vezîr-i sâni Musâhib Mustafa Paşa için tertip edilen 1675 Edirne Şenliği'nde takdim edilen hediyeler arasında da yine at ve raht takımlarına tesadüf edilmektedir. Buna göre; vezir defterdar Ahmed Paşa'nın hediyeleri arasında bir adet murassa raht, bir adet murassa enselik, bir adet murassa bilân; vezir Yusuf Paşa'nın hediyeleri arasında mükemmel donanmış bir at, bir adet yelkendest at; Mısır beylerbeyi vezir Hüseyin Paşa'nın hediyeleri arasında pâdişâh için sekiz adet yelkendest at, bir adet mükemmel donanmış murassa eyerli at, şehzâde Mustafa için mükemmel donanmış murassa eyerli bir at, dört adet yelkendest at; Diyâr-Bekir beylerbeyi vezîr Kaplan Mustafa Paşa'nın hediyeleri arasında, bir adet mükemmel donanmış at, bir adet yelkendest; Çıldır beylerbeyi Arslan Mehmed Paşa'nın hediyeleri arasında, dokuz adet yelkendest at; Türkmen voyvodası tarafından sunulan hediyeler arasında, bir mükemmel at ve beş yelkendest at; İstanbul kazzazlarının hediyeleri arasında, beş sırmalı dizgin; Edirne kazzazlarının hediyeleri arasında, beş adet som dizgin; sarrâcânın hediyeleri arasında bir adet yaldızlı kemer raht; Tokad voyvodasının hediyeleri arasında, bir adet mükemmel ve iki adet yelkendest at; Edirne kılıççı esnafının hediyeleri arasında, bir çift sîm rikâb, bir adet sîm kemer raht; İstanbul

nabantlarının hediyeleri arasında, dört adet sîm nal ve yirmi dört adet sîm mih; Edirne nabantlarının hediyeleri arasında, sekiz adet sîm nal, kırk sekiz adet sîm mih; Şehr-i Zor Beylerbeyi'nin hediyeleri arasında, bir adet mükemmel at ve iki adet yelkendest at; Edirne muhtabalarının hediyeleri arasında, bir çift sîm rikâb; Edirne arpacılarının hediyeleri arasında bir çift rikâb ve İstanbul arpacılarının hediyeleri arasında ise bir adet sîm kemerli raht yer almıştır.¹¹

III. Ahmed'in şehzâdeleri Süleyman, Mustafa, Mehmed ve Bayezid'i sünnet ettirdiği ve merhum sultan II. Mustafa'nın kızı Emetullah Sultan ile Sır Kulu Osman Paşa'nın, Ayşe Sultan ile de Maraş vâlisi Silâhdar İbrahim Paşa'nın düğün törenlerinin yapıldığı 1720 *Sûr-ı Hümayûn*'u Osmanlı imparatorluğunun son görkemli düğünüdür. Bu düğünde de gelenek devam etmiş kâideler gereğince at ve raht takımları burada da yer almıştır.

Sadrâzam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın pâdişâha sunduğu hediyeler arasında iki mükemmel donanmış at ve bir yük beygiri; şehzâde Süleyman'a sunduğu hediyeler arasında mükemmel donanımlı bir at; şehzâde Mehmed'e sunduğu hediyeler arasında bir adet donanmış mükemmel midilli; şehzâde Mustafa'ya sunduğu hediyeler arasında, bir mükemmel donanmış at; Tevkî'i Mustafa Paşa'nın, şikk-ı evvel defterdârı Hacı İbrahim Efendi'nin, Diyarbekir beylerbeyi Fâzıl Osman Paşa'nın, Azak muhâfızı İbrahim Paşa'nın, Bosna muhâfızı Osman Paşa'nın, Bağdat beylerbeyi Hasan Paşa'nın, Basra beylerbeyi Mustafa Paşa'nın, Şam beylerbeyi Osman Paşa'nın, Karaman beylerbeyi Hasan Paşazâde Ahmed Paşa'nın, Kandiye muhâfızı vezir Mehmed Paşa'nın, Hotin muhâfızı Abdî Paşa'nın, kapudan Süleyman Paşa'nın, Rume- li beylerbeyi vezir Abdullah Paşa'nın, Musul beylerbeyi Osman Paşa'nın, Halep beylerbeyi Ârif Ahmed Paşa'nın, Aydın muhassılı beylerbeyi Abdullah Paşa'nın,

Hüdâvendigâr sancağı mutasarrıfı Derviş Mehmed Paşa'nın, Eğriboz muhâfızı vezir Osman Paşa'nın ve Bender muhâfızı tezkireci İbrahim Paşa'nın sunduğu hediyeler arasında da birer mükemmel donanmış atın bulunduğu, kaydedilen bilgiler arasındadır. Ayrıca Mısır muhâfızı Recep Paşa'nın hediyeleri arasında da bir adet mükemmel donanmış Mısır atı ve kelceci esnafının hediyeleri arasında beşyüz dirhem saf gümüşten yapılmış bir koşum kemeri bulunduğu fark edilmektedir.¹²

İmparatorluğun kuruluşundan aralıksız olarak XVIII. yüzyılın sonuna değin devam eden ricâl-i devletin kendi aralarında hediyeleşme veya pâdişâha at hediye etmesi geleneği, III. Selim'in gereksiz harcamaların önüne geçebilmek için 1792 yılında çıkardığı ferman gereğince, sadrâzamların belli günlerde pâdişâha at hediye etmesi dışında târihin sayfalarındaki yerini almıştır.¹³

¹ Mehmed Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadime*, haz. Miraç Tosun, Serdar Soyuer, H. Ahmet Arslantürk, İstanbul 2013, s. 106; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 77; Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, I, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2010, s. 323.

² TSMAD. nr. 29

³ BOA, İE.SM. nr. 1389

⁴ BOA, İE.SM. nr. 1732, 1388, 1389.

⁵ "Tâ ki, hediye-i nevrûziye vükelâdan pâdişâha tuhaf ile memlû boğçalar ve mu'tad üzere pişkeşler ve atlar gönderilir..." Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Nâimâ*, III, haz. Mehmet İpşirli, Ankara, 2007, s. 1454

⁶ "... hâmis günü ki ale's-seher vezir de tedârük ettiği pişkeşleri gönderdi." Nâimâ, age, III, s. 1454

⁷ Emine Dengeç, "Osmanlı Sarayında Eski Bir Türk Geleneği: Yeni Yılda Hediyeleşme", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, IV/8 2009, s. 1070-1073

⁸ Nâimâ, age, III, s. 1594

⁹ Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekâyiname*, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul, 2008, s. 255

¹⁰ İntizâmî, *Sûrnâme-i Hümayûn, Osmanlı Saray Düğün ve Şenlikleri*, II, haz. Mehmet Arslan, İstanbul, 2009; Gelibolulu Mustafa Âli, *Câmiu'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr*, haz. Ali Öztekin, Ankara, 1996, s. 23-36.

¹¹ Hüseyin Hezârîfen Efendi, *Telhisü'l-Beyân, Osmanlı Saray Düğün ve Şenlikleri*, IV-V, haz. Mehmet Arslan, İstanbul, 2011, s. 568-635.

¹² Vehbî, *Sûrnâme, Osmanlı Saray Düğün ve Şenlikleri*, III, haz. Mehmet Arslan, İstanbul, 2009, s. 45-73.

¹³ Filiz Karaca, "Pişkeş", *DVIA*, c. XXXIV, 2007, s. 295.